

11.213
151

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

151. SZ.

SZOLNOK-DOBOKA MEGYE MAGYARSÁGA

ÍRTA
MAKKAI LÁSZLÓ

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 1943

37
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

151. SZ.

**SZOLNOK-DOBOKA MEGYE
MAGYARSÁGA**

ÍRTA

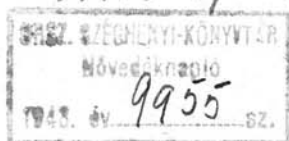
MAKKAI LÁSZLÓ

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 1943**

Különlenyomat
az EME Désen, 1942. október hó 18—20. napján tartott
tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből.

11.213/151

Szolnok-Doboka megye magyarsága*

Egy fél évszázaddal ezelőtt történetíróinknak az volt a véleménye, hogy a honfoglaló magyarok nemzedéke nem hatolt még be Erdélybe, ezt az erdőn túlinak nevezett földet csak egy évszázaddal azután hódította volna meg a magyarság. Ezt az állítást azzal is igazolni vélték, hogy Erdély területén a középkorban nem élt olyan magyar nemzetiség, melyről behozható lett volna, hogy a honfoglalás óta megszakítatlan jogfolytonosságban mint ősfoglaló bírta volna földjeit; az Erdélyben ismert magyar nemzetségek szerintük mind a külső Magyarországból telepedtek be, a királytól adományozott birtokokra. Epen ezért gúnyos szavakkal ítélték el III. Béla király névtelen jegyzőjének „csacska meséit“, melyek szerint Árpád vezére, Tétény (Tuhutum) foglalta el a magyarság számára az aranyban és sóban gazdag erdélyi földet.

* Az erdélyi honfoglaláskori régészeti leletekről összefoglalólag írt ROSKA MÁRTON: *A honfoglalás és Erdély* (A történeti Erdély. Budapest, 1936. 163—173), újabban KOVÁCS ISTVÁN: *A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, II/1. 1942. Kolozsvár, 1942. 85—118.

A történelmi adatok nagyrésze TAGÁNYI—RÉTHY—POKOLY—KÁDÁR: *Szolnok-Doboka-vármegye monographiája*, I—VII. Deés, 1901—1905. című munkából való. — A helynevek nyelvészeti magyarázatára vonatkozólag KNEZSA ISTVÁN tanulmányait (*Magyarország népei a XI. században*. Szent István Emlékkönyv, Budapest, 1938. és *Erdély földrajzi nevei*. Erdély, Budapest, 1940) használtam. A románok középkori betelepülésére a legkorábbi adatok FEKETE NAGY és MAKKAJ: *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia* (Budapest, 1941) című oklevélgyűjteményében találhatók.

A magyarság újkori kipusztulásával adatszerűen magam foglalkoztam; l. tölem *Észak-erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. [Hítel VII (1942), 225—42 és kny.] című cikket; az újkori román bevándorlásról írt JAKÓ ZSIGMOND [*A románok megtelepülése az újkorban*. Erdély és népei. Budapest, 1941, 118—41] és SZACÓ T. ATTILA [*A románok újkorban erdélyi betelepülése*. Hítel. VII (1942), 133—43 és kny.].

Az 1601—1604. évek pusztításait illető idézetek megtalálhatók: *Scriptores Rerum Transsilvanicarum*. Cibinii, 1840. II—2:256. — MIKÓ IMRE: Erdélyi Történelmi Adatok. Kolozsvár, 1855. I. 79 és 187. lapon. A többi idézetre vonatkozólag l. az észak-erdélyi nemzetiségi viszonyokra vonatkozó, előbb idézett tanulmányomat.

A Basta-korszak pusztításaira vonatkozó számadatokat a budapesti Országos Levéltárban őrzött U. et C. f. 87. no. 29.; Transyl. Actor. f. 9. no. 69.; U. et C. f. 101. no. 45.; U. et C. f. 65. no. 87. és U. et C. f. 16. no. 19. jelzetű összeírásokból vettem; ezek az összeírások e sorok írójának gondozásában és az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában rövidesen közzétételnek.

Azóta a Maros és Szamos völgyében egymásután kerültek elő a kétségtelenül honfoglaláskori magyar sírleletek s az újabb történetírás is megtanulta — kellő kritikával ugyan — ANONYMUS művét érdeme szerint értékelni.

A XII. és XIII. század fordulóján élt történetírónk elmondja, hogy TÉTÉNY vezér, miután az övéivel a Nyírségen letelepedett, meghallotta hírét az erdélyi föld gazdagságának, s elhatározta, hogy meghódítja. Kiküldte hát AGMÁND atyját, APAFARKAST Erdély kikémlelésére; ez azzal érkezett vissza, hogy Erdély valóban tejjel-mézzel folyó Kánaán, s lakosai csak hitvány szlávok és oláhok, akikről nem lesz nehéz országukat elfoglalni. Tétény nem habozott tovább, hanem átkelve a Meszesen elindult a szlávok és oláhok vezére, GYALU ellen, akit az Almás patakánál döntő csatában megvert. A Szamos mellett épült vára felé menekülő Gyalut a magyarok a Kapuspatakánál utolérték és megölték, a vezér nélkül maradt nép pedig elfogadta urának Tétényt. kinek az Esküllő¹ nevű helyen hűséget esküdött. Tétény fia Horka, majd unokái GYULA és ZSOMBOR Szent István király idejéig birták Erdélyt — folytatja Anonymus — de nem akarván a keresztény hitet elfogadni, országukat elvesztették. Eddig a történet, melyet a névtelen jegyző háromszáz év távlatából, tehát nem mint kortárs ír meg. Kétségtelenül elég nagy idő választotta őt el az eseményektől ahhoz, hogy szavahihetőségében kételkedhessünk. Egy dolog azonban tény: Anonymus ebben az elbeszélésében helyi hagyományra épített, mutatja ezt a szóbanforgó vidék földrajzi egységeinek (Szamos, Almás, Kapus folyók, Gyalu vára, Esküllő község) pontos ismerete, ami feltételezi, hogyha a névtelen jegyző nem is járt itt, mindenesetre olyan valakivel beszélt, aki ezen a vidéken lakott. Az említett nevek arra is rávezetnek, hogy kik adták át Erdély meghódításának ezt a hagyományát: a XIII. században ezen a vidéken oklevelesen is igazolható birtokos Gyula-Zsombor és Agmánd nemzetségek tagjai. Ebből feltétlenül következik, hogy Szolnok-Doboka megye délnyugati sarkában legalább a XII. század végén élt két magyar nemzetség, mely a honfoglaló ősöktől származtatta magát. Ha ezt az adatot összevetjük az újonnan napfényre került régészeti leletek vallomásaival, nem kételkedhetünk tovább abban, hogy Erdély is, mint az egész Magyarország, már a honfoglalók első nemzedékét láthafta hegyei közé benyomulni.

De nem kételkedhetünk ebben már Erdély földrajzi viszonyainak sajátos volta miatt sem. Erdély a Kárpát-medence legrégebbi bányavidéke, sóját, aranyát a történelemelőtti időktől a magyar honfoglalásig megszakítás nélkül bányászták az ittlakó népek, s ezt a két kincset a magyarság sem nélkülözhetette. Ráadásul Erdély belsője, a tágabb értelemben vett Mezőség ritkás tölgyeseivel, füves pusztáival önként kínálkozott megtelepedésre egy olyan pásztornépnek, mint a magyar volt.

Az újabb történeti kutatások bebizonyították, hogy a magyarság új hazája területén mindenütt foglalkozásának, a nagyállattartó pász-

¹ Ma is van Kolozs megyében Kis- és Nagy esküllő nevű község.

torkodásnak megfelelő vidékeken szállt meg, elsősorban tehát a füves síkságokon s ezenkívül a dús aljnövényzetű dombvidéki és folyóparti tölgyesek körül. A bükkerdőket, melyek sűrűségük miatt nem engedik legeltetésre alkalmas aljnövényzet kifejlődését, elkerülték s épen így üresen hagyták a magas hegységeket is. Ha most megyénket a településföldrajz fenti tanulságainak felhasználásával nézzük, láthatjuk, hogy azt a Nagyszamos folyása keresztben két részre osztja. Az északi felét bükkösök borítják, melyek a honfoglalás korában, mikor a később bevándorolt lakosság által végzett írtások még nem voltak, még sokkal sűrűbbek voltak s köztük csak a Lápos völgye kínált valamelyes települési lehetőséget. Ez a vidék tehát nem csábította a magyarságot, s a Láposvölgy néhány korai magyar telep (M. Lápos, Domo-kos) kivételével valóban lakatlan is maradt, míg közel félévezred múltán a bevándorló románság el nem foglalta. A megye déli felét a Kisszamos osztja két függőleges részre. A balparton tölgyesekkel tarkított mezőség terjed az Almás és Meszes hegység lábáig, a jobbparton azonban csak a tavak vidéke ilyen, északabbra, Bálványosvárálja környékén még ma is láthatók a valaha bizonyára kiterjedtebb bükkösök maradványai. Ha tehát a szolnokdoboka-megyei magyarság legrégibb szállásait kutatjuk, akkor a Kisszamos balpartját és a mezőségi tavak vidékét kell elsősorban tekintetbe vennünk.

A földrajzi tényeket igazolják és kiegészítik a történelmi források. A legrégibb falvak zöme a megye délnyugati sarkába és a cegei tó környékére esik, arra a területre, mely a középkorban külön megye, Doboka vármegye volt. Itt birtokoltak azok a nemzetségek, melyek mint sajátosan erdélyiek ismeretesek: a Gyula-Zsombor nemzetség a mai Csákgörbő környékén és a Borsa-patak völgyében (ez utóbbi terület ma nagyrészt Kolozs megyéhez tartozik), a Szil nemzetség a mai Füzeszentpéter körül, s tőlük keletre az Agmánd nemzetség. Bár itt-létüket a XII. század második felénél előbből adatszerűen kimutatni nem tudjuk, már maga az a tény, hogy Erdélyben és csak ezen a vidéken fordulnak elő, felbátorítanak arra — még ha Anonymusnak általában nem is hiszünk, — hogy a honfoglalással egykorú ősmegszállóknak tartjuk őket.

E honfoglaló nemzetségek nem teljesen lakatlan területen szálltak meg. A helynevek hosszú sora bizonyítja, hogy a hegyek lábánál, az erdők szélén gyér szláv lakosság ülte meg már a magyarok előtt a tájat. Mint politikailag szervezetlen s a magyarsággal katonai szempontból nem mérkőzhető népelem, számbavehető ellenállás nélkül hódolt meg, urainak s kenézei vezetése alatt folytatta földművelő életmódját. Nagyrészüket hamarosan beolvadt a magyarságba, a nagy tatárjárást (1241) aligha élhették túl. Elenyésző töredékeik, melyek a magas hegyi vidékekre húzódtak vissza, megérték még a XIV. század végén a románság bevándorlását, s rövidesen el is románosodtak.

A mezőségi területeken így kezdettől fogva a magyarság volt az egyedül számottevő népelem s belőle telt ki a királyi várak népe is. Mikor Szent István a Gyula törzs lázadása után Erdélyt meghódította, az engedetlen nemzetségektől elvett s az azoktól még meg nem

szállott lakatlan területeket, mint királyi birtokot szervezte meg. A szervezési egység a *megye* volt; ennek élére a király tisztviselője, az ispán került. Erdély — jelenlegi tudásunk szerint — kezdetben két óriási megyére oszlott, északi felét a tiszamenti Szolnok megyéhez csatolták (innen a mai Szilágy megye egyrészének régi Közép-Szolnok, s megyénk északi részének régi Belső-Szolnok elnevezése), míg a déli rész Gyulafehérvár székhellyel Fehér megyét képezte. A többi vármegye a későbbi benépesítéssel párhuzamosan alakult ki, illetőleg vált le a két ősmegye testéből. Doboka megye keletkezését kutatóink a XI. század második felébe teszik, mikor a kúnok beütései újabb vár építését s köréje várnép szervezését tették szükségessé.

A honfoglaló nemzetségek telepítő munkáját tehát a királyi hatalom telepítő munkája követte. A keresztyénség felvételével és a királyság megszervezésével a magyar törzsszervezet felbomlott, a volt törzsek egyes részei elhagyták ősi szállásterületüket s a király szolgálatába állva, annak birtokain települtek meg. Az egész országban sűrűn fordulnak elő olyan falvak, melyek az egykori hét törzs valamelyikének a nevét viselik: olyan falvak ezek, melyeket az illető törzsből kiváló és messzeköltöző családok alapítottak, mindenestre még akkor, mikor a törzs neve még nem merült feledésbe, tehát legkésőbb Szent István uralkodása idején. Megyénkben is van egy ilyen név, a Szamos melletti (*Kis*) *Jenő*, tőle délkeletre, már Kolozs megyében fekszik a hasonló eredetű *Keszű*. De nemcsak kisebb családok, vagy törzsükből kivált egyének telepedtek a királyi birtokokra s lettek ezáltal a király népei, hanem nagytekintélyű nemzetségek tagjai is követték ezt a példát, királyaink pedig a rendelkezésükre álló hatalmas területből szakítottak ki uradalmakat, melyeket ezeknek adományoztak, rendszeren hadi érdemeik elismerésül. Így telepedett be megyénkbe még a XII. században a felvidéki *Aba* nemzetség *Cente-ága* s kapott az ősfoglaló Gyula-Zsomborok szomszédságában, Páncéleseh környékén birtokot. Ilyen messziről érkezett családok népesítették be a XI. és XII. században a Szamos jobbpartjának mezősegi vidékeit is, mint például a III. Béla királyunk által megadományozott *Wass-család*, mely ma már közel nyolc évszázada birtokos megyénkben.

Ha valaki Erdély középkori vármegyéinek földrajzi kiterjedését vizsgálja, meglepődhetik különös alakjukon. Doboka, Kolozs s a régi Torda megye, mindenik mint keskeny szalag húzódik nyugatról keletre Erdély derekán hegységtől hegységig. Ilyen hosszanti alakja van a régi Küküllő megyének és a Szászföldnek is. Ennek az a magyarázata, hogy a területek betelepítése nyugatról keletre menő irányban történt, a megye központját képező vár pedig rendszeren a nyugati oldalra esik. Ez az eset Szolnok-Dobokában is. Láttuk, hogy az ősfoglaló nemzetségek mind a Szamos balpartján ütöttek először szállást, a szolnoki és dobokai várak első uradalmi pedig a Kisszamos völgyében, de nagyrészt a balparton terültek el. A jobbpart ezzel szemben aránylag kevésbé sűrűn lakott volt. Így királyaink hatalmas biroktesteket adományozhattak itt olyan főuraknak, akik benépesítésére vállalkoztak. Láttuk, hogy a *Wass-család* így jutott a *Cegei-tó* környékén egész

sor falu birtokába. Ugyancsak korán, még a XIII. század előtt kapta meg a Sajó és a Maros között a Kacsics nemzetség, közelében pedig más területeket a francia eredetű Kókényes-Rajnáld család. A nagy telepítési munkában az ősbirtokos nemzetségek is résztvettek; így szerzett új birtokot magának a mai Szászszombor környékén a Gyula-Zsombor nemzetség, közelükben a korán idekerült Aba-nembeliek Cente ága (a mai Centén) s tőlük délre a kolozsmegyei Ózdszentpéter vidékén az Agmánd nemzetség. Később, részben csak a tatárjárás után érkezett megyénk két igazi nagybirtokos családja, a Becse-Gergelyek (a Bethlen, Apafi és Somkerekai Erdélyi családok ősei) és a Tomaj-nembeli Bánfiak. Birtokaik már a Nagyszamos két partjára esnek, tehát arra a területre, melyet fentebb mint bükkerdőkkel borított, tehát a magyarság szempontjából csak másodszorban számításba jövő tájnak jellemeztünk.

Ez az első pillantásra talán feleslegesen hosszúnak tetsző felsorolás azért fontos, mert a birtokviszonyok kialakulása meghatározta nemcsak a megyei társadalmi életnek, hanem a nemzetiségi viszonyoknak is a kialakulását.

A Kiszamos balpartjának ősi magyarlakta vidéke vált később a jellegzetesen kismemesi területté. Mikor a XII. században királyaink az eredeti megyei szervezetet feloszlatták, elajándékozták a feleslegessé vált várföldeket is. Az új tulajdonosok nagyrészt a volt várbírák lettek, akik most már mint önálló birtokos nemesek kezdenek szerepelni. A körülöttük lakó ősi nemzetségek a természetes szaporodás útján több ágra bomlottak, földjeik is elaprózódtak s vagyoniilag és társadalmilag egy szintre kerültek a volt várbírákkal s együttesen alakították ki a megye (akkor még két megye: Belső-Szolnok és Doboka) kis- és középnemességét. Kívülről jött nemzetségek, melyek a királyok bőkezűségéből szintén részesültek a volt várföldekből, mint pl. a Kókényes-Rajnáld nemzetség dobokai ága, összeházasodtak ezekkel. A honfoglaló nemzetségek szolgái és a birtoktalanul maradt várnépek pedig a kívülről érkezett családok telepeseivel együtt képezték a jobbságot. A megye középkori életének hangadó elemei ebből a kis- és középnemességből kerültek ki, ezek a családok, mint a Kecsetiek, Kodoriak, Némiaiak, Tőkiek, Esztényiek, Tötöriek, Olnoki Heccegek, Iklódiak, a Gyula-Zsomborokból származó Tekék, Ördögök és Botosok, a Dobokaiak s a többiek adták a két megye szolgabíráit és alispánjait s hozzájuk csatlakozott a jobbparti vidék néhány kezdetben nagybirtokos, de a földek osztódása folytán a középnemességhez közeledő ága a Wass és az Ősi Jankafi családnak. Ez a kismemesség nemcsak mint birtokoselem, hanem mint számbeli nemzetiségi tényező is jelentős; egy-egy faluban az ott birtokos és onnan nevezett családnak több ága is élt s magyar jobbságaikkal biztosították a vidék magyar jellegét. Bár az említett családok már a középkorban majdnem mind kihaltak, leányági utódaik kezén maradt birtokaik továbbra is lehetőséget adtak a szolnok-dobokai magyar birtokos kismemesség fennmaradásának, s így a magyar elem továbbélésének. Még a múlt század közepén is nem egy

szolnokdobokai kismemesi eredetű faluban 50—60 ilyen család lakott és képviselte a magyarságot az akkorra már csaknem teljesen elrománosodott jobbágyság között. Az a történelmi fejlődés, mely 1867 után ezt a társadalmi osztályt kimozdította helyéből és a hivatalnoki pályákra terelte, végzetes hatással volt a megye nemzetiségi viszonyaira is, mert eltávozott az a réteg, amelyik műveltségével és történelmi hagyományával a magyar tudatot ápolhatta volna.

Míg a Szamos balpartja és a jobbpartnak ide közvetlenül csatlakozó sávja a középkortól úgyszólván nagyapáink koráig jellegzetesen magyar kismemesi vidék volt, addig a jobbparton és a megye északi felében hatalmas uradalmak alakultak ki. A tatárjáráskor bebizonyosodott, hogy a síkságon épült kezdetleges várak, amilyenek eddig a megyei központok (mint Dés, Doboka, délebbre Kolozsvár, Torda stb.) voltak, védelmi szempontból nem kielégítőek. Királyaink ekkor osztatták fel ezeket a régi várszervezeteket, s emeltek új, hegyi várakat, megyénkben kettőt is, Csicsó és Bálványos várát, mindkettőt az eddig kevésbé népes területen. A két vár tartozékait képező jobbágyszaluk lakossága kezdet óta magyar volt, sőt éppen ezek között a csicsói és bálványosi volt jobbágyszaluk közt vannak azok, melyek máig is a legerősebb magyar elemet őrzik megyénkben (Retteg, Baca, Felőr, Kudu, illetőleg Bálványosváralja, Szásznyires, Vice, Ördöngösfüzes stb.). Azonban a tatárjárás pusztításaiban megfogyatkozott magyarság már nem bizonyult elegendőnek, hogy az új váruradalmak egész területét, főként pedig a magyar település számára amúgy is alkalmatlan erdős vidékeket benépesítse. Így jelennek meg megyénkben, mint e két váruradalom telepesei, a XIV. század első felében a románok.

Nem tehetem meg, hogy itt ki ne térjek annak a tudománytalan elméletnek a cáfolatára, mely szerint a románok Erdélynek s ezek szerint megyénknek is őslakói volnának. Csak arra szeretnék itt rámutatni, hogy Szolnok-Dobokában a magyarság évszázadokkal hamarabb jelentkezik, hiteles történeti források szerint, mint a románság s az adatokból következtethető megjelenési sorrendet megerősíti a helynévkutatásnak az az eredménye, hogy megyénk síkvidéki helynevei magyar, kisebb részben szláv és egész csekély százalékban német eredetűek, román nincs közöttük s a mai román lakosság olyan helységeiben is, ahol már nagy többséget képez vagy éppen egyedüli lakos, a magyar eredetű neveket használja, s a szláv nevek többségét is magyaros formában vette át. Még jelentősebb az a körülmény, hogy a nagyobb folyóvizek neve, melyeknek élete a községneveknél szívósabb s így nehezebben változik meg, szintén ugyanezt a jelenséget mutatja: c nevek vagy a szlávokat is megelőző időből valók, mint a Szamos, vagy szlávok (Lóna, Gorbó, Debrek), vagy (s ez az esetek túlnyomó száma) magyarok (Almás, Lápos, Füzes, Mélyes, Mélséd, Sajó).

A románság betelepülése a megye népesedésének ütemében haladt előre. Elsőnek tűnnek fel a még erősen magyar jellegű Bálványosvár-környék román falvai, melyeknek nagyrésze, mint nevük is mutatja (Csaba, Cente, Vásárhely stb.) eredetileg magyar település volt, s csak

elnéptelenedésük után szállották meg románok, vagy olyan kisszámú magyarság lakta őket, hogy felolvadhattak a jövevény románságban. Sorrendben ezután keletkeztek már jellegzetesen hegyvidéki tájon a csicsói vár román falvai. A magyar telepek itt átlépték ugyan észak felé a Nagyszamos vonalát s a jobbparton, a bükkösök lábánál Kudu és Alór között, hosszú sor magyar őrfalu keletkezett, de túl rajtuk már csak a hegyipásztor foglalkozású románság számára kínálkozott megfelelő települési terület. Kivételt csak a XIII. század második felében kialakult Lápos-vidéki magyar sziget képez, a magyarságnak maig is igazi végvára. A XIV. század második felében népesült be román telepésekkel ez a Lápos és Dés közé eső hatalmas hegyvidék, s nagyrészt ezzel egyidejűleg szivárgott be a románság nyugaton az Almás völgyébe, szintén várbirtokokra, melyek Almás várához tartoztak, valósággal körülfogva így a szolnokdobokai magyarságot.

A jobbpart harmadik nagy birtokteste már magánuradalom, a Becse-Gergely nemzetség ágainak, a Bethlen, az Apafi és a Somkereki Erdélyi család tulajdona, részben máig. Első telepeseik, csak úgy mint a két királyi várbirtoké, szintén magyarok voltak; ezt a történeti forrásokon kívül bizonyítja legrégebb falvaiknak napjainkig fennmaradt magyar lakossága (pl. Bethlen, Somkerék, Sajóudvarhely, Apanagyfalu, Málom, Magyardécese), de mivel ez az uradalom is részben erdős területre esett, már a középkorban megindult ide is a románok szörványos betelepítése. Ugyanígy alakultak megynék keleti határán a Sajó-völgyben Teke és Szécsárma között hosszú sávban húzódó Kaacsics nemzetségi uradalom nemzetiségi viszonyai, azzal a különbséggel, hogy itt a korai magyarság mellett igen hamar tűnnek fel Beszterce-vidéki szász telepések is, akik később, épúgy mint a magyarság, nagyrészt áldozatul estek a román bevándorlás beolvasztó áradatainak. Ez az uradalom nagyrésztben a Kaacsics-nembeli Harinai Farkas-család kezén maradt sokáig. Ők, a Bethlen-, Apafi-, Somkereki, a királyi adományból egyideig Csicsó és Lápos vidékét birtokló Bánffy-, s a mezősegi részekben a Wass-családok a megye igazi nagybirtokosai. Közülük ma már csak a Wassok és a Bethlenek ülnek részben ősi birtokaikon, a Harinai Farkasok, Apafiak, Somkerekiek kihaltak, a Bánffyak nagyrészt elvesztették uradalmaikat; ez utóbbiak uradalmait Bálványosvár tartományával együtt a XVI. század közepén Szamosújvárhoz csatoltattak s elvben a fejedelem birtokát képezték.

Itt is megindult azonban a Kisszamos balpartján már a középkorban lejátszódott folyamat. A szamosújvári vár katonáskodó népeleme, az ú. n. darabontok, akárcsak középkori elődeik, a szolnoki és dobokai várjobbágyok, hadi érdemeik révén a fejedelmektől tömegesen kaptak nemességet s így alakult ki a XVII. században egy új magyar kisnemesség, melynek utódai paraszti sorban ma is élnek az egykor várbirtokot képező falvakban. E mellett majd mindenik faluban ajándékoztak a fejedelmek birtokrészeket más, néha főrangú híveiknek is, úgy hogy a XVIII. századra már a Kisszamos jobbpartján is számos faluban tekintélyes arányban éltek kisbirtokosok s meggyénkből az összefüggő latifundium, mint amilyen pl. a Dunántúlon

még ma is előfordul, teljesen eltűnt. Ez a folyamat kiterjedt a magánuradalmakra is, beházasodások révén a Bethlenek, Wassok, Harinai Farkasok hatalmas birtoktestei is számos közép- és kisbirtokra osztódtak szét s kerültek leányági kézre.

A gyakran változó, cserélődő birtokosréteg mellett Szolnok-Doboka magyarságának állandó elemét a jobbágyság jelentette. A XVI. század végéig a megye déli felerészének falvaiban ez a magyar jobbágyság (egykorú jobbágyösszeírásokból és egyéb forrásokban fennmaradt névsorokból következtetve) óriási többséget képezett, a szász szigeteket (pl. Szászníres, Szamosújvárnémeti) magába olvasztotta s kétségtelenül ez a sors várt volna a közéjük telepedett románokra is, akik, a mai helyzettel éppen ellenkezőleg, csak szórványokat jelentettek a magyar tömegek között.

A nemzetiségi erőviszonyok terén azonban a XVI. és XVII. század eseményei végzetes fordulatot idéztek elő. A háborús csapások, melyek Erdélyt sújtották, gyökerében támadták meg a magyarság népi életerejét, s a románság előzönlötte a magyar néptalajt is.

Már a XVI. század elején, az ellenkirályok küzdelmei során megindult az a pusztítási folyamat, mely a nemzetiségi egyensúlyt erőszakosan megbontotta. Rares Péter, moldvai vajda becsapásai jelentik a kezdetét annak a katasztrófa-sorozatnak, mely a magyarságot két évszázadon keresztül érni fogja. Fráter György halála után különösen válságos esztendők szakadtak az országra; Castaldo császári tábornok zsoldoscsapatai saskajárásként élték fel azokat a vidékeket, ahová beszállásolták őket, úgy hogy az 1553. évi kolozsvári országgyűlés panasza szerint egész vidékek néptelenedtek el pusztításaik miatt. 1556-ban a Lengyelországból visszatérő Izabella királyné segítségére jövő moldvai hadak a hosszú ostrom alatt tartott Szamosújvár és Bethlen környékét tették tönkre, úgy hogy 1570-ben már olyan dobokamegyei falvakról hallunk, melyekben a kipusztult keresztyének, azaz magyarok helyén románok s más nemzetiségek élnek.

Az igazi csapást azonban a századforduló évei hozták. Báthori Zsigmond fejedelem szerencsétlenkezű, kapkodó politikája Erdélyre zúdította Mihály havaselvi román vajda és Básta György császári tábornok martalóchadait s ezek 1601 és 1604 között három esztendeig pusztították megyénk területét. Egykorú emlékirók, mint SOMOGYI AMBRUS, Belső-Szolnok megye jegyzője, SZAMOSKÖZI ISTVÁN, a kiváló történész, NAGY SZABÓ FERENC marosvásárhelyi polgár és KRAUSZ GYÖRGY, Segesvár város jegyzője, megrázó jeleneteket örökítettek meg munkáikban a Szolnok-Doboka-vármegyei magyarság szörnyű sorsáról. A szemtanú SOMOGYI elmondja, hogy 1601 őszén Básta megszállotta hadaival Dés környékét, ezek a falvak lakosságát mindenéből kifosztották, házaikat felgyújtották, sőt szokatlan kegyetlenkedéssel asszonyt, gyermeket, öreget, fiatalt válogatás nélkül halomra gyilkoltak, mintha az ártatlan jobbágyság tehetett volna arról, hogy csélesap fejedelem ujját húzott a császárral. *„Mindenünnen jajgatás, sírás, zokogás hangzott s akkora volt a csapás, hogy az élők boldognak tartották azokat, akik*

már meghaltak.“ A Beszterce ostromára induló császári csapatok a Kis-szamos jobbpartját és a Nagyszamos mentét dúlták végig. Az ostrom idején, 1602 februárjában, — amint SZAMOSKÖZI írja — „a föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe, rettenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket, erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek, sokakat tűzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerék, hogy a szemek a fejekből kiomlott — kikben azután sokat láttunk, hogy koldultanak, kik azelőtt marhás (vagyonos) emberek voltak és jól bírták magokat; sokakat tüzes vassal égettének, parázssával, tüzes hamuval hátokat, hasakat égették, szíjját metszette nek játékból soknak az hátokból — azt ők nevezték szártekerő szíjjnak; sokat hajánál fogva felakasztottak, szalmatüzeket raktanak rájuk — ezt ők nevelték, kacagták ...“

A szörnyűségek egész éven át tartottak, a rablások, fosztogatások miatt kiéhezett vidékeken felütötte fejét a pestis, hódító útját mindenütt kihalt faluk, üres házak jelezték. A hihetetlen drágaság miatt általános éhínség keletkezett, egyes helyeken a kortársak egybehangzó állítása szerint emberhúst is ettek.

A sanyargatásokat megszüntetni és Bástát kiűzni akaró Székely Mózes fejedelem sikertelen kísérletével csak növelte a bajt, mikor 1603-ban tatár segítőcsapatait Erdélyre szabadította. Ezek nemcsak raboltak, gyújtogattak, gyilkoltak, hanem százsámra hajtották el az embereket rabszolgának. A polgárháború tetőfokra hágott s olyan esetek történtek, mint amilyent pl. NAGY SZABÓ FERENC örökölt meg a következőkben: „Székely Mózes méne Szamosújvárhoz, hogy azt a németektől megvegye ... Vagy kilencz száz legény gyűlt vala össze, kiknek feleségek és gyermekek ott a várban volt némelynek s kinek ott Déés tájatt a havason, vagy oly helyt, ahol esmérte maradását, és ott táplálta a rettenetes drágaságban. Azokat a legényeket Mózes hivatá, hogy melléje jönnének, de amazok nem merének, mivel cselédjek a német birodalmában vala, és oda nem lehetett hagyni, mert azok is háborgatták volna őket jövődében, mind magokat s mind házok népét; azért egy éjjel őket mind levágotá. Így lőn dolgok szegényeknek. Azok nem magyarországi hajduk voltak, hanem ott a tartománybéli szegény jobbágyból állottak, azok verték volt össze magokat, hogy óhassák szegények és táplálhassák a nagy veszedelem és drágaságban magokat. Így veszté Mózes el annak a darab földnek a népét akkor.“ A negyedik évben, 1604-ben keservesen panasolja a kolozsvári országgyűlés, hogy „annyira megromlottunk, hogy szegény jobbágyaink elpusztultanak; hogy igen kevés helyen lakik falun egy vagy két ember; az hul pedig laknak is valami kevesen, éjjelnappal rajtok vagyon a vitélő rend.“

S hogy ez a panasz nem túlzás, bizonyítja a szamosújvári uradalom falvainak 1603-ban történt s ránk maradt német biztosok által felvett hivatalos összeírása, mely szerint 47 magyar és szász faluban összesen 381, 52 román faluban pedig 321 jobbágy maradt, ami falunként 7 jobbágycsalád átlagot jelent, míg ugyanezen magyar faluk közül 1553-ban egyben-egyben 30, 40, 60 sőt 100 jobbágycsalád élt. A román

falvak vesztesége nem volt olyan jelentős, mert lakosságuk azelőtt is meglehetősen csekély számú volt, csak néhány legnépesebb érte el a magyar és szász falvak átlagát. Még fontosabb körülmény az, hogy míg a mezőségi magyar faluk lakosságuk 70—80%-át veszítették, addig az ugyanakkor összeírt román lakosságú Kővárvidéken az elpusztult házhelyek száma még az összes házak számának felét sem éri el. Ez magyarázza meg azt, hogy az elnéptelenedett szolnokdobokai falvakba megindult a kővárvidéki románság áramlása, amelyhez ugyanakkor egy Moldvából érkező bevándorlás is csatlakozott, amint azt a XVII. századi szonokdobokai jobbágynevek közt sűrűn előforduló *Kővári (Tyivorán)* és *Moldvai (Moldován)* bizonyítja.

A Básta-kor vérveszteségét a magyarság sohasem heverhette ki. 1658 és 1661 között török-tatár csapatok három ízben dúlták végig Erdélyt, s a szenvedésből megyénk újból kivette részét. 1658-ban a tatár kán az Almás völgyét, 1660-ban Szeidi Ahmed pasa az Almás és Borsa völgyét, majd a Szamos mentét Désig pusztította el. 1661-ben Ali pasa jött be Kemény János fejedelem ellen, s őt üldözve a Szamos völgyén a szatmári részekig hatolt, majd visszaújtán Dész és Marosvásárhely közt a Mezőségen vágott át, miközben egyik rablócsapata ismét a Borsa és az Almás völgyét kereste fel. A lakosság, ha le nem vágták, vagy rabszíjra nem fűzték, menekült, amerre látott, sokan közülük sohasem tértek vissza a futásból. Szemtanú szerint az egész ország elpusztult, a török annyi lakost hajtott el, hogy Erdély csaknem sivatagnak látszott. Ezúttal is természetesen a völgyekben lakó, hadiútba eső magyarság szenvedte a legnagyobb veszteséget, a hegyvidéki románság aránylagos biztonságot élvezett.

Ezúttal az sem adatott meg megyénkek, ami Básta kora után mégis csak lehetővé tette az élet folytatását: néhány évtizednyi nyugalmi idő. Várad eleste után a török hódoltság területe Kolozsvárig és Désig terjedt ki s így épen azt a vidéket, a Kisszamos balpartját sújtották a török martalócok garázdálkodásai, melyet Básta hajdúi mégsem pusztítottak el teljesen. A Váradhoz közel eső vármegyékben „*ez időben öt-hat mértföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott; elraboltattak, levágattak, és a dög miatt meghaltak*“ — írja a kortárs. Récekeresztur esete, melyben 1674-ben még csupa magyar jobbágy él, de református temploma 1706-ban már romokban hever és hívei elfogytak, példázza ennek a vidéknek szomorú sorsát, melynek magyarsága ekkor került szórványsorba a beáramló románság fengerében.

A háborús csapások sorozatát bezárják a XVIII. századeleji kuruc-labanc küzdelemmel járó pusztítások; Kolozsvár évekig tartó ostroma alatt az ellenfelek felélték a környéket és feltették a koronát az előző évszázad munkájára. 1703 telén például lovas németek Dengeleg körül 9 falut borítottak lángba, úgy hogy Dengeleget még 1713-ban is elpusztult falunak mondják. Végső ráadásnak 1717-ben Beszterce felől tatár csapatok ütöttek be Erdélybe és számos szolnokdobokai falut hamvasztottak el.

Ha megkíséreljük az ellenséges gyilkolások, az éhínség és a pestis következményeinek történelmi mérlegét felállítani, a pusztulás valódi méreteit megdöbbenítő számok tárják elénk: Belső-Szolnok és Doboka-megyében a XVII. század folyamán 96 magyar többségű faluból 76 vált román többségűvé. Így lett megyénkbeli szórványvidék, az elnémult harangok földje.

A XVIII. század elején Szolnok-Doboka magyarsága számbelileg megfogyatkozva, gazdaságilag tönkretéve kellett, hogy elébemenjen egy olyan korszaknak, mely semmiben sem kedvezett a magyar népi erő újjászervezésének. Az a kor volt ez, mikor a „rebellis“ magyarság iránt bizalmatlan dinasztia idegen, megbízhatóbbnak vélt telepésekkel népesítette be a töröktől a magyarság másfél évszázados szenvedése árán visszahódított területeket, s mikor a bécsi ígéretektől tévútra vezetett románság véres lázadásban hosszú ideig büntetlenül gyilkolhatta az erdélyi magyar nemeseket. Történelmünknek ez a legszomorúbb évszázada tanúja volt a szolnokdobokai magyarság utolsó és végzetes vérveszteségének, az asszimilálódásnak.

A török és kuruc-labanc dúlások idején a magyar lakosság tekintélyes része a hegyekbe menekült, s gyakran csak úgy lehetett visszatérésre kényszeríteni, ha kalibáit felégették. Éveket töltve román környezetben, életszínvonala csökkenése folytán életmódban, gondolkodásban, majd nyelvben és vallásban mind közelebb sodródott a románsághoz. Ez a folyamat akkor is folytatódott, mikor elhagyott falujába román telepésekkel együtt tért vissza. A XVIII. század elején készült jobbágyösszeírásokban feltűnik a románjellegű falvakban a sok magyar családnév. Mivel az ősi román néptalaj falvaiban (pl. Fogaras vagy Hunyad-megyében) magyar nevű románok ritkán, vagy egyáltalán nem fordulnak elő, történelmi ténynek kell elfogadnunk a szolnokdobokai magyar népelem nagyfokú elrománosodását; ennek egyes mozzanatairól még élő emberek, mint szemtanúk számolhatnak be. A már említett életforma-változáson és állandó együttélésen kívül az asszimilálódás fő okát az egyházi gondozás válságában is kell keresnünk. A szolnokdobokai magyarság túlnyomó többségében református vallású volt. A nemzeti fejedelemség bukásával a református egyház elvesztette a hivatalos támogatást, a zavaros időkben tömegesen elpusztult eklézsiák nagyrésznének visszaállítására sem anyagi, sem erkölcsi lehetőség nem adódott és a pásztor nélkül maradt hívek a hatalmi eszközökkel is pártfogolt görögkatolikusság táborába olvadtak bele, ami jórészt együttjárt az elrománosodással. Számos búzgó katolikus földesúr, elsősorban a Kornisok, Lázárok és Hallerek, egyenesen elősegítették ezt a folyamatot, megakadályozva református jobbágyaik vallásgyakorlatát. A földesurak magatartása egyébként is a románság terjeszkedését mozdította elő, mert az igényesebb, törvényadta jogainak tudatában makacsabb magyar jobbágnak elébe helyezték az engedelmesnek mutatkozó románt.

A XVIII. század végén így megyénk magyar jobbágylakosságának egy része már csak igen vékony száakkal kapcsolódott fajtájához.

A nemzeti eszme ébredése végzetesen hátrányos helyzetben találta a magyarságot, nem lévén ura saját állami apparátusának, mely Bécsből idegen és nem éppen magyarbarát szellemben irányított, nemcsak hogy nem tudott idegeneket a maga részére vonni, hanem saját bizonytalan öntudatú s talán kedvezőbb időkben megmenthető véreit is elveszítette. A mai néprajzi térkép, nemzeti életerőnk mélypontjának hosszú időkre szóló lerögzítése, melyet csak egy közös munkára minden erejét és tudását latbavető új magyar szellemiség javíthat meg.

80. Bíró József: Magyar művészet és erdélyi művészet ————— 2.—	115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján ————— 1.20
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme 1.20	116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkulásában és korai működésében — 1.50
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története ————— 2.50	117. Palotay Gertrud: Árva Bethlen Katálonas munkái ————— 2.—
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula ————— 1.20	118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat ————— 1.—
84. Kozsma Sándor: Históriai ének Bocs-kay Istvánról ————— 1.20	119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege 1.20
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin — 2.50	120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeli adatai a XIV—XX. században — 2.—	21. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Braso-via-vár temploma ————— 1.50
87. Lakatos István: Az új magyar műzene 1.20	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk 2.—	123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez — 1.50
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20	124. Ady László: Magyarokpus helynevei 2.—
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar idôszaki sajtótermékek címjegyzéke ————— 2.—	125. Nyarády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága ————— 2.50
91. Szabó T. Attila: Níreş-Szásznyíres település, népiség, népesedés és helynévtörténeli viszonyai a XIII—XX. században ————— 2.50	126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink ————— 1.80
92. Jancsó Elemér: Nyelv- és társadalom 1.50	127. Bíró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798). ————— 1.—
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útnaplója 1844-ből ————— 1.50	128. Bíró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény — 4.—
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861) ————— 1.50	129. Ferencai István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán ————— 4.—
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—	130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói ————— 2.50
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jövedelje ————— 2.—	131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi hízmésminta-rajzok ————— 2.50
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás ————— 1.20	132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székekelyek román származásának tana — 2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete ————— 2.—	133. Jákó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai 2.—
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937) ————— 1.20	134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom ————— 3.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága ————— 1.20	135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig ————— 2.—
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei — 2.—	136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügi magyarokról ————— 2.50
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év — 2.—	137. Debreczeni László: Szélgjegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához — 2.—
103. Makkai Endre—Nagy Ödön: Adatok a néphagyományaink ismeretéhez 4.—	138. Imre Barna: Mezöbánd helynevei — 3.—
104. Szabó T. Attila: Babony története és települése (88 képpel) ————— 4.—	139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség ————— 2.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) ————— 2.—	140. Bíró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben ————— 1.50
106. Fábián Béla: Nagykend helynevei — 1.—	141. Entz Géza: A dési református templom 2.50
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak ————— 2.—	142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító ————— 1.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak ————— 1.20	143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok 5.—
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig ————— 2.—	144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága 1.20	145. Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése — 2.50
111. Lakatos István: A muzsikusz-Ruzitskák Erdélyben ————— 1.20	146. Kelemen Lajos: Radnótfája története — 1.—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—	147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága ————— 2.—
113. Domokos Pál Péter: Zemlén János kéziratos énekeskönyve (XVII. sz.) — 1.20	148. Tavaszy Sándor: A két Apafi fejedelem 2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690) — 2.—	149. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése — 2.50
	150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei ————— 3.—
	151. Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarsága ————— 2.—
	152. Györfly István: Erdély virágtalanjai (Cryptogamae) a kutatás jövőt néző megvilágításában ————— 3.—
	153. Balogh Artúr: Erdély nemzetiségi kérdései ————— 1.80

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában

Az 1—7, 9, 10, 15, 16, 21, 24, 25, 29, 38, 44, 45, 47, 49, 51, 59, 67—73, 75, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 87, 93, 99, 110, 111, 128, 134, 139, 140. szám elfogyott